

סמי אבו שחאדה ופאדי שבייטה

יפו – כלת הים, כבשת הרש

בתקופת המנדט הבריטי היתה יפו (יאפא) העיר הגדולה ביותר בפלסטין. העיר איכלסה למעלה מ-80,000 פלסטינים, בנוסף ל-40,000 שהתגוררו בעיירות ובכפרים הסמוכים. בתקופה שבין תכנית החלוקה של האו"ם, ב-29 בנובמבר 1947, לבין ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, עקרו כוחות צבא ציוניים 95% מתושביה הילידים של יפו. פליטי יפו היוו 15% מכלל הפליטים הפלסטינים שגורשו באותה שנה גורלית. כיום הם מפוזרים בעולם, מנועים מלשוב בידי המדינה האחראית לגירושם.

לפני הנכבה של 1948, היתה יפו מרכז הכלכלה הפלסטינית. החל מראשית המאה התשע-עשרה גידלו תושביה הדירים, בעיקר תפוזים. תפוזי Jaffa הציבו את העיר במקום חשוב בכלכלה הגלובלית. בשנות השלושים ייצאה יפו עשרות מיליונים של ארגזי הדירים לכל העולם, בענף שסיפק אלפי מקומות עבודה לתושבי העיר וסביבתה, וקושר אותם למרכזי סחר גדולים לאורך הים התיכון ואירופה. עם הצלחתו של ייצוא ההדרים, התפתחו בעיר ענפי כלכלה נוספים, מבנקאות לתחבורה ימית ויבשתית, חברות לייצוא וייבוא, ועוד. יזמי יפו פיתחו תעשייה מקומית, ופתחו בתי מלאכה לעבודות מתכת. אחרים ייצרו זכוכית, קרח, סיגריות, טקסטיל, ממתקים, אבזרי תחבורה, מים מינרלים ומוגזים, מוצרי מזון, ועוד.

התיירות היתה נדבך שלישי בכלכלת יפו המנדטורית. רכבות תיירים וצילינים ביקרו מדי שנה באתריה ההיסטוריים והדתיים של העיר, בבניינה היפים, ובאתרים הקדושים לנצרות הפזורים בה. עם הגידול בתיירות התרחבו גם תשתית התקשורת ורשת התחבורה שקישרה את העיר לשאר חלקי פלסטין והעולם הערבי. השקעות נוספות ומקומות עבודה נוספים עוד נוצרו עם הגידול במספרם של בתי המלון, חברות התחבורה ושירותי התיירות למיניהם. יפו היתה גם המרכז התרבותי של פלסטין, מקום מושבם של עשרות מן העיתונים והוצאות הספרים החשובים, כולל היומונים "פילסטין" ו"אל-

דיפה". בתי הקולנוע החשובים ביותר היו ביפו, כמו גם עשרות מועדוני ספורט ואגודות תרבות. מרכזיהן של אחדות מן האגודות, כמו המועדון האורתודוקסי והמועדון המוסלמי, הפכו בעצמם לאתרים היסטוריים המעידים עד היום על עברה התרבותי של העיר. בעת מלחמת העולם השנייה העבירו רשויות המנדט הבריטי את מרכז השידורים של רדיו המזרח הקרוב לאולפנים ביפו, אולפנים שהפכו בעצמם למרכז תרבות מקומי בין 1941 ל-1948. עם הגידול בחשיבותה התרבותית של העיר גדלו גם הקשרים התרבותיים עם מרכזי תרבות אזוריים כמו קהיר וביירות, וכך התחזקה העיר כצריח של תרבות באזור, או כפי שכונתה באהבה – כלת הים.

סיפור הנכבה המתמשכת של יאפא הוא סיפור הפיכתו של מרכז אורבני מודרני משגשג לשכונה שולית מוכת עוני, אפליה, ג'נטריפיקציה, פשע, והרס, תהליך הנמשך מאז גל הגירוש הראשון ב-1948 ועד היום.

שנות הנכבה המוקדמות ביפו

במאוס 1948 הטילו כוחות ציוניים מצור אכזרי על העיר. צעירי העיר הקימו ועדות התנגדות עממיות כדי לעמוד מול המתקפה. שלושה חדשים מאוחר יותר, ב-14 במאי, נפלה "כלת הים" לידי כוחות הצבא; באותו ערב עצמו הכריזו מנהיגי התנועה הציונית בפלסטין על הקמתה של מדינת ישראל. כארבעת אלפים מתוך 120,000 פלסטינים הצליחו להישאר בעירם לאחר הכיבוש. אלה כונסו בשכונת אל-עג'מי, שבודדה משאר חלקי העיר ובמשך השנתיים הבאות נוהלה למעשה ככלא צבאי. השכונה הוקפה בגדרות תיל שסביבן התהלכו חיילים וכלבים. תוך זמן קצר החלו תושביה היהודים החדשים של יפו, בעקבות חוויותיהם באירופה, לקרוא לשכונה הפלסטינית ביפו בשם 'הגטו'.

בן-לילה איבדו תושבי יפו שרוכזו בגטו את כל שהיה להם: עירם, חבריהם, בני משפחתם, רכושם, וכל סביבתם הפיזית והחברתית. כאשר אולצו בידי הצבא הישראלי להתכנס באל-עג'מי מרביתם איבדו את בתיהם. המחוקק, השופט והמוציא לפועל באל-עג'מי היה המושל הצבאי; ללא רשותו אי אפשר היה להיכנס לגטו או לצאת ממנו. גם הזכות לדברים כמו חינוך ועבודה נשללה. מדינות ערב סווגו כמדינות אויב, וכך נמנעה האפשרות לקשר עם בני משפחה, חברים ופליטים שגורשו. זה היה הסיוט שליווה את תושבי יפו הפלסטינים לאחר הנכבה.

בתחילת שנות החמישים סופחה יפו לעיר תל אביב, שהפכה לתל אביב-

יפו. תושביה הפלסטינים הפכו מרוב בעירם למיעוט בן שני אחוזים של אויבי הציבור' בתוך העיר המרכזית של ישראל. עד מהרה החלה העיריה לשרטט תכניות למה שכונה 'ייהוד' העיר, החליפה שמות רחובות לשמות של מנהיגים ציונים, הרסה חלק גדול מן האדריכלות הערבית, והרסה לחלוטין את הבניינים בשכונות ובעיירות הסמוכות, אשר רוקנו ונבזזו בנכבה של 1948. תכנית הלימודים החדשה שהוכנסה לבתי הספר הערבים הכחישה את העבר הפלסטיני של המקום, היבט של מערכת החינוך הישראלית הנמשך עד היום. שמה של כיכר השעון המרכזית של יפו הוחלף ל"כיכר ההגנה".

השוד המזוין הגדול במאה העשרים

אחרי שגירשו את מרבית תושבי יפו, כבשו את העיר, וכלאו בגטו את שרידי התושבים המקוריים, העבירו הרשויות הישראליות את "חוק נכסי נפקדים" (1950) שבאמצעותו נטלה המדינה לבעלותה את רכושם של הפלסטינים, שבעלותם שלהם עליו נשללה מהם לאחר הנכבה. במסגרת יישומו של החוק שלחה מדינת ישראל אנשי ביצוע לכל פינות הארץ כדי לסקור את הרכוש שהשאירו מאחוריהם הפליטים המגורשים, עקורים שלא הורשו לשוב לאדמותיהם ואחרים שהוכנסו אל תוך הגטאות של ערי פלסטין. הזכות על אדמות, בניינים, בתים, בתי חרושת, משקים חקלאיים ואתרים דתיים אלה הועברה לאפוטרופוס על רכוש הנפקדים מטעם המדינה (שנקרא תחילה האפוטרופוס על נכסי אויב), שהיה שייך למשרד האוצר. כך גזלה מדינת ישראל את רכושם של הפלסטינים של יפו אשר גורשו ונכלאו בגטאות.

בראיונות לקראת מחקר זה שמענו תריסרי סיפורים משרידי הנכבה: איך נתפסו בתיהם ששכנו במרחק מטרים ספורים מן הגטו, ולא ניתן היה לעשות דבר כדי למנוע זאת. רבים סיפרו כיצד ניתנו בתיהם למהגרים יהודים, או פשוט נלקחו מידיהם ואיך ניסו לשכנע את הדיירים החדשים בבתיהם להחזיר להם רהיטים, בגדים או מסמכים ותצלומים. במקרים אחדים החזירו הדיירים החדשים פריטים אחדים; במרבית המקרים הם התייחסו לבעלים הפלסטינים כאל פולשים וקראו למשטרה, או דיווחו עליהם למושל הצבאי. דיירים לשעבר בשכונת אל-מנשייה, אחד מאזוריה העשירים יותר של העיר לפני הנכבה, סיפרו על הייסורים שתקפו אותם כאשר עברו במקום שבו עמדו לפנים בתיהם הישנים, וראו מה נותר מן השכונה שבנייניה נהרסו והפכו לפארק ציבורי. סיפורים קשים היו לפלחים מן הכפרים סביב יפו. הם גורשו מאדמתם אך

הצליחו להישאר בפלסטין, אבל ממשלת ישראל העבירה את אדמותיהם לידי מתיישבים יהודים, ואלה שכרו את הפלחים הפלסטינים לעבד את אדמותיהם שלהם, אותן עיבדו מזה דורות, אך הפעם כשכירי יום. למעשה, אחרי שרכושם ונחלותיהם נתפסו או גודרו, הפכו מרבית הפלסטינים ביפו לשכירי יום זולים אצל מעסיקיהם היהודים. העסקתם היתה תלויה ב"נאמנות" למדינה החדשה. כך הפכו האנשים שניהלו את המרכז הכלכלי של פלסטין ליתומים, המתחזים לנאמנים על מנת שיוכלו להאכיל את ילדיהם.

ההפרות היומיומיות של מגורים בצוותא

לאחר שהוקמה מדינת ישראל על חורבות החברה הערבית-פלסטינית, החלה המדינה הצעירה לקלוט רבבות מהגרים יהודים ממדינות תבל, אך לא יכלה לספק את כל מחסורם. המדינה פתרה חסר זה על-ידי חלוקת בתיהם של הפלסטינים שהוגלו ונעקרו למהגרים היהודים. משאוכלסו כל בתי הפלסטינים ביפו, החלו רשויות השיכון הישראליות לחלק את הבתים בגטו אל-עג'מי לדירות, כך שתוכלנה לספק דיור למשפחות יהודיות. למשל, משפחה ערבית בעג'מי, אשר נעקרה מביתה המקורי תוך גירוש קרוביה וחבריה, והתגוררה כעת בבית בן ארבעה חדרים, נאלצה לחלק את ביתה החדש לארבע דירות, כדי לקלוט בו שלוש משפחות של מהגרים יהודים. ארבע משפחות חלקו מטבח וחדר שירותים אחד.

אימי המלחמה, אובדן ארצם, הקרע העמוק בסביבה החברתית, טראומת הדיכוי, הכיבוש והאפליה, הרס בתיהם או גזילתם לנגד עיניהם, והכורח לחלוק את ביתם שבגטו עם האנשים שגירשו אותם מבתיהם המקוריים, חברו כולם ליצירת תחושה של ייאוש ואוזלת יד בקרב שרידי הקהילה הפלסטינית ביפו. דיכאון קולקטיבי זה הוביל רבים מתושבי הגטו למסלול של התמכרות לסמים ואלכוהול כדרך מילוט ממועקת חוסר האונים נוכח הדיכוי הקולוניאלי. דיכוי זה הוא שהפך את "כלת הים" המשגשגת לשכונה תל אביבית מוכת עוני ופשיעה.

1951-1979: הישרדות ושיפור-עצמי

המטרה העיקרית שעמדה לנגד עיניו של הדור הראשון אחרי הנכבה היתה לשרוד בסביבה גרושת חרדות מפני הרשויות הישראליות. התקווה לחיים טובים יותר, לחזרה למצב הדברים הקודם, לחירות, הפכה לגורם מניע בחייהם. בפרט

היה הדבר נכון בשלהי שנות החמישים והששים, כשהעולם הערבי התעורר לקריאת הנאצריזם. הרעיון של אחדות ערבית, שחרור פלסטין, תחייה תרבותית ותקווה שהפיהו רעיונות אלה מצאו קרקע פוריה בחברה הפלסטינית בגבולות "הקו הירוק". זו היתה הסביבה שבה גדלו בני הדור השני, סביבה שהיתה שונה מאוד מזו של הוריהם. הם עברו קשה כדי לפרנס את משפחותיהם ולהעניק לילדיהם חינוך דרך עבודת הכפיים שהמהגרים היהודים מאסו בה עד מהרה. בני הדור הצעיר הם שמילאו את שורות המפלגה הקומוניסטית ותנועת "אל ארד" הנאצריסטית, כמו גם זרמים פוליטיים אחרים ששמו לעצמם מטרה לקרוא תגר על הדיכוי, העוני ונישול הקהילה הפלסטינית בגילוייהם השונים.

ב־1966, עם ההכנות לקראת כיבוש שארית פלסטין, הגידול באופוזיציה הפנימית ודליפת המידע של "דמוקרטיה היחידה במזרח התיכון" יש למעשה שתי מערכות חוק לשתי מערכות אזרחים, זנחה ממשלת ישראל באופן רשמי את הממשל הצבאי. בעוד האפליה השיטתית של אזרחים פלסטינים נמשכה באין מפריע, בשנות השבעים החלה לצמוח בקרב אזרחיה הפלסטינים של ישראל תנועה פוליטית וחברתית חזקה יחסית שהגיעה לשיאה ב"יום האדמה" (1976). ביפו, שיאה של התנועה היה כינון "האגודה לענייני הערבים" ב־1979. האגודה הוקמה על-ידי פעילים ואינטלקטואלים שמטרתם היתה להגן על שרידי הזהות והמורשת של הקהילה הערבית-פלסטינית בעיר, להיאבק באפליה השיטתית נגד הפלסטינים ביפו, ולהיות ראש חץ למערכות הסברה בסוגיות החשובות שניצבו בפני הקהילה הפלסטינית, שהמרכזיות שבהן היו דיור וחינוך.

כל זה קרה באותו עשור שבו "ייהוד" שטחים בתוך הקו הירוק נודע בציבור כמדיניות רשמית של ישראל (דו"ח קניג). תושביה הפלסטינים של יפו המשיכו לחוש בלחץ ההולך וגובר לעזוב את בתיהם שבעיר, לחץ שהופעל באמצעות מדיניות ושיטות אפליה מסוגים שונים, כמו איסור לשפץ בתים, לכאורה משום שלעתים קרובות היו הנכסים רשומים כרכוש נעדרים הנתון בחזקת המדינה. כדאי להבהיר: תחילה גורשו הפלסטינים מבתיהם ברחבי יפו ורוכזו באזור אחד; עכשיו החלה המדינה להתנכל להם בטענה כי הרכוש שבו הם גרים איננו שייך להם אלא לאחיהם המגורשים, ולפיכך הוא שייך למדינה.

הרשויות העירוניות התעלמו מן השכונה, הניחו לבתים רבים להתמוטט, ובמקרים אחדים הורו להרוס בתים של פלסטינים כאשר השיפוץ או ההרחבה נעשו בלא רשיון (ורשיונות כאמור לא הונפקו). כתוצאה מהידרדרות התנאים, עברו מרבית תושביה היהודים של יפו לפרברי העיר, ואף החלו לעבור אל

ההתנחלויות החדשות בגדה המערבית, שם סובסד יוקר המחיה, ועודנו מסובסד, בידי המדינה. החוקרת רות גולדהבר מציינת כי במשך השנים "מרבית היהודים הצליחו לעזוב את השכונות כיוון שיכלו לבחור בין פיצוי כספי לשיכון ציבורי בשכונות אחרות (לדוגמה יפו ד') או בערים אחרות (לדוגמה בת-ים, חולון ורמת גן), בעוד שבשביל הערבים נבנה פרויקט שיכון חלופי אחד שכשל, ובפניהם נותרה ברירה אחת: לקבל פיצוי כספי, פיצוי שלא הספיק למעבר לשכונות אחרות".¹ עוד מציינת גולדהבר כי במסגרת אותה תכנית,

נהרסו 1,347 מבני מגורים בשכונה בידי מינהל מקרקעי ישראל ו"עמידר" בתמיכת הרשויות, שהם כ-41.4 אחוזים מסך כל יחידות הדיור בעג'מי ובג'בלייה. במשך כעשרים שנים יושמה מדיניות מוסכמת של עיריית תל אביב-יפו ומינהל מקרקעי ישראל באמצעות קבלני המשנה, החברות "עמידר" ו"חלמיש", לפינוי ובינוי השכונות הערביות באמצעות הקפאת הבנייה, איסור שיפוצים, הריסת מבנים או אטימתם, ותת-פיתוח של האזור. קיומם של מגרשים פנויים לא מטופלים, בניינים נטושים והרוסים בחלקם וירידה באיכות השירותים הביאה לדימוי של אזור לא מתפקד. למרות הידרדרותו והריסתו של האזור (תשתיות ומבנים) נותר לגור בו תושבים שמרביתם ערבים. (שם)

1979–2000: שובה של הרוח

חלקם היחסי של הפלסטינים ביפו גדל בשנות השמונים, הן כתוצאה מגידול טבעי והן מגידול במספר הפלסטינים שנעקרו מן הגליל והמשולש, והגיעו, בסופו של דבר, ליפו. רמת האוריינות וההשכלה בקרב האוכלוסיה הפלסטינית הבוגרת בעיר עלתה גם היא, והדור של שנות הששים והשבעים התבגר והפך פעיל חברתית. "דור שני" זה יצא נשכר מן הקורבנות של קודמו. רבים מהם פתחו עסקים זעירים משלהם, מסעדות, חברות קבלניות ומוסכים. מעטים אף הצליחו להשלים חינוך על-תיכוני בתחומים מקצועיים כמו משפטים, רפואה, ראיית חשבון, הנדסה ואחרים. האיזון הכלכלי, חברתי ודמוגרפי בעיר החל להשתקם.

1 "תוכנית מדרון יפו" – ניתוח נרטיבים יפואיים בשנות האלפיים", מכאן, כתב עת מטעם עדאללה, לענייני קרקע, תכנון וצדק גליון 2, 2010 עמ' 41-58. גולדהבר מציינת: "במסגרת ניסיונות פינוי התושבים מצפון עג'מי נבנו בשנות השבעים, בחלקה הדרומי של שכונת ג'בלייה, בגבול בת ים, כמה בתי שיכון ולערבים. ואולם, היענות התושבים לרוכשם היתה מועטה. הסיבות לכך היו צפיפות הבנייה, דירות קטנות למשפחות מרובות ילדים, מחירים גבוהים, העדר שירותים קהילתיים מתאימים ובעיקר ריחוק ממוסדות הציבור של הקהילה בעג'מי".

הגידול באוכלוסיה הפלסטינית של העיר והשיפור בתנאים החברתיים והכלכליים הצטרפו לגידול במספר הפלסטינים שהחלו לעבור לחלקים אחרים ממה שנותר מיפו, מעבר לגטו של אל-עג'מי, בעיקר לשכונת ג'בליה שליד החוף. תופעה זו היתה במידה רבה תוצאה של צפיפות יתר בעג'מי, עוני, הזנחה עירונית ומדיניות מפלה, שאסרה על פלסטינים לשפץ את בתיהם.

בשנות התשעים חלה התעוררות פוליטית ותרבותית רבת עוצמה בקרב אזרחי ישראל הפלסטינים, כש"הרור השלישי" החל לגלות ולבטא את זהותו הפלסטינית הילידית. הפער בין האידיאלים של "הדמוקרטיה הישראלית", שעליה למדו בבית הספר, לבין האפליה שפגשו בחיי היומיום גייסה יותר ויותר מבני דורם לזירה הפוליטית. המודעות הלאומית הגדלה של הפלסטינים ביפו התממשה בפרוץ האינתיפאדה השנייה, כשצעירים פלסטינים מיפו מחו נגד האלימות הישראלית הברוטלית בגדה המערבית ובעזה בפורומים שאירגנו, במחאות, בשביתות רעב ובגיוס תרומות במטרה להדגיש את אחדות העם הפלסטיני.

הנכבה המתמשכת של יפו כיום

למעלה מעשרים אלף הפלסטינים המתגוררים ביפו חווים נכבה מתמשכת. איננו משתמשים במונח זה בקלות דעת; זוהי דרך חשובה להבין את ההווה, לבצר את הדרישה לפיצוי על הפשעים, שבוצעו על-ידי ישראל בששים השנים האחרונות, ולהדגיש את דחיפות המאבק לשינוי בעתיד. החיים הפלסטינים בישראל ספוגים באפליה שיטתית ובמדיניות ופרקטיקות ישראליות המכוונות לעקור את הפלסטינים ולייהד את המרחב; את השפעותיהן נראה בתחומי הדיור והזרות.

דיור: הזכות להישאר

הסוגיה הרחופה ביותר הניצבת בפני הפלסטינים ביפו היום היא סוגית הדיור והפינוי. כל פלסטיני ביפו, או שכנו, או קרוב משפחתו, עומד מול צו פינוי בידי הרשויות העירוניות. ההערכה היא שבסך הכל חמש מאות משפחות נמצאות במצב זה. שני התירוצים העיקריים לפינוי הם העדר רשיונות – במיוחד משום שכמעט בלתי אפשרי לפלסטיני לקבל רשיון – או שהמשפחה נחשבת לפולשת בלתי חוקית בביתה שלה, הרשום כרכוש המדינה.

זכויות הבעלות על מרבית הנכסים ביפו הועברו למדינה באמצעות יישום

"חוק נכסי נפקדים" (1950), והמדינה העבירה זכויות אלה לחברת עמידר, המנוהלת על ידה. לאחר שמיקדה את מאמצי הייחוד שלה בגליל ובנגב, עוברת כעת המדינה לעסוק בפלסטינים המתגוררים בערים פלסטיניות, המכונות באופן רשמי "ערים מעורבות", ומצווה על העברתם מבתיים שבהם התגוררו משך ששים שנה, ובמקרים מסוימים אף יותר.

פינוי המוני של פלסטינים מבתיים בערים אלה הוא תהליך כפול. ההיבט הראשון והעיקרי שלו, הוא ייחוד המכוון לשינוי האופי הדמוגרפי של הערים, כך שלא תכלולנה מספר משמעותי של פלסטינים, ולמחיקת ה"פלסטיניות" של הנוף. ההיבט השני הוא הג'נטריפיקציה; ברוב המקרים הנכסים המיועדים להריסה מוחלפים בבתי דירות יוקרתיים ויחידות דיור לעשירים. לכן גם הסוכנים הפוליטיים המספסרים לציבור הציוני החדור באידיאולוגיה, וגם סוחר הנדל"ן, המקווים לבנות ולהרוויח מיליונים מן ה"פיתוח", יוצאים נשכרים. עלינו לציין גם כי עג'מי, שהיא בוודאי השכונה הענייה ביותר בתחום השיפוט של תל אביב-יפו, היא בה בעת שכונת חוף שערכה הנדל"ן היא מהגבוהים בעיר. הדו"ח של "במקום" קובע:

בכל המקרים נחשבו המפונים ל'מחזיקים באופן בלתי חוקי בקרקע', אך רק בעג'מי משמשת החזקה זו עילה לפינוי ללא פיצוי או דיור חלופי. בכפר שלם המטרה המוצהרת היתה להסדיר את התשתיות ולהביא לשיפור באיכות החיים של התושבים. גם בגבעת עמל המטרה הראשונה במעלה של יוזמת הפינוי (בשנות השבעים) היתה לשפר את התנאים בשכונת המצוקה, אך המהפך התאפשר רק כאשר החלה התעוררות נדל"נית.²

אין ספק, מנקודת הראות של בעלי ההון, הפלסטינים ביפו חיים במקום יקר מדי. מנקודת ראות של המדינה הם חיים בין יהודים. מכל ההיבטים הללו הנכבה לא הושלמה.

סוגיית הדיור הפלסטיני ביפו גדולה מסכום מרכיביה, וחורגת ממאות צווי הפינוי וההריסה. אי אפשר שלא לחבר את הנקודות בין עמידר לבין הוצאתם למכירה פומבית של עשרות בתי פלסטינים על-ידי מינהל מקרקעי ישראל, בין העלייה התלולה במחירי הנכסים, לבין בנייתו של "מרכז פרס לשלום" על אדמת פליטים מופקעת, והקמתה של ישיבה פונדמנטליסטית יהודית בלב שכונת עג'מי. תושביה המקוריים של יפו נעקרים ומקומם נתפס בידי בעלי

2 "מצוקת הדיור בקרב הקהילה הפלסטינית ביפו: סוף עידן הדיירות המוגנת בנכסי רשות הפיתוח", נייר עמדה של עמותת "במקום", מארס 2009

הכסף והכוח: עילית הממסד היהודי-ישראלי. בערים פלסטיניות אחרות, כמו לוד ורמלה, כמו גם בנגב וכעת גם ביפו, המדינה מעבירה נכסים למתנחלים יהודים כמעט בחינם, בעוד שבָּנו, האוכלוסיה הילידית של פלסטין, היא נוהגת כבפולשים לא חוקיים.

אנו, הפלסטינים שנשארו באותו חלק של פלסטין שנכבש בידי התנועה הציונית ב-1948, ואולצנו לקבל את אזורותה של המדינה שחמסה את ארצנו, מהווים כעת עשרים אחוזים מאזרחי של מדינת ישראל, אבל בבעלותנו רק 3.5% מהקרקות, אחרי שמרבית אדמותינו ורכושנו הוחרמו בידי המדינה. מאז הוקמה מדינת ישראל, היא יסדה מאות קהילות חדשות למתיישבים יהודים, אולם אף לא קהילה חדשה אחת לפלסטינים.

בורג' אל-סעאה

אחד מסימני ההיכר הבולטים ביותר של העיר יפו הוא מגדל השעון (בורג' אל סעאה) שנבנה בידי העותמאנים בכניסה לעיר העתיקה, שנים רבות מאוד לפני שישראל באה לעולם. עם זאת, תושבי יפו והמבקרים המתבוננים כעת על המבנה, רואים עליו שלט גדול בעברית לזכר ה"גיבורים ששיחררו" את יפו. לעיני מי שפונה משם אל עבר העיר העתיקה מתגלה מראה עוצר נשימה של הים התיכון, המוביל אל השלטים שהוצבו בידי רשויות עיריית תל אביב, בהם אפשר לקרוא על ההיסטוריה של העיר, המכסה אלפי שנים עד ההווה. מפתיע לגלות ששלטים אלה כתובים בארבע שפות, אך ערבית אינה אחת מהן. מפתיע עוד יותר הוא שבאף אחת מהשפות לא מוזכרת התיישבות ערבית, והפלסטינים צצים רק באזכור כ"פורעים". דוגמאות נוספות למחיקה השיטתית של ההיסטוריה הערבית-פלסטינית של המרחב מצויות בשפע, בין השאר בהחלפת השמות הערבים של הרחובות, השכונות וסימני דרך אחרים בעיר בשמות עבריים.

היבט חשוב של ההמצאה מחדש של יפו כעיר ישראלית, נוסף על קבורת זהותה הערבית-פלסטינית, הוא קבורת הראיות לפשעים. אם נסכים שלא היו כאן פלסטינים, הם ממילא לא גורשו. מחיקת הזיכרון הפלסטיני משתקף בעוצמה רבה גם במערכת החינוך הישראלית בבתי הספר הערבים, שתכנית הלימודים בהם מכוונת לטיפוח צעירים פלסטינים צייטנים, ובורים ביחס לזהותם ולעברם. אחרי הנכבה של 1948 עברו בתי הספר הערבים לשליטה של משרד החינוך הישראלי, ובעניינם מילא השב"כ תפקיד ישיר בבחירת מנהלים, מורים וחומרי לימוד. בשיעורים במדעי החברה והרוח לומדים תלמידים פלסטינים על

ההיסטוריה של הקהילות היהודיות באירופה ועל המעשה ההירואי של הקמת המדינה היהודית, ואינם שומעים שום אזכור לאסון שזה המיט על הילידים הפלסטינים. בתי הספר הם גם אתר של איום מפני פוליטיזציה, במיוחד בתאריכי זיכרון בעלי משמעות במאבק הפלסטיני, כמו יום האדמה או הנכבה. בדרך כלל בתי הספר הציבוריים הערביים מקופחים בהקצאת משאבים ותקציבים, ואיכות החינוך בהם ירודה מאוד בהשוואה לזו של הקהילה היהודית. מצב זה מניע הורים פלסטינים רבים ביפו לשלוח את ילדיהם לבתי ספר יהודיים, תופעה המגבירה את משבר הזהות של רבים מהצעירים הפלסטינים בעיר, ואף את קשיי השליטה שלהם בשפה הערבית.

המאבק נמשך

במשך עשורים שיחקו הרשויות הישראליות במשחק המקל והגזר במטרה להפוך את הפלסטינים למיעוט הכנוע המכונה "ערבים ישראלים", מיעוט נטול קשר לזהותו הערבית והפלסטינית, הסובל משכחה קולקטיבית בשאלת יחסו לאדמה הסובבת ולפשעים הנמשכים המבוצעים נגדו, ויותר מכל – נאמן לסוהריו.

החל משנות השבעים, קוראת התנועה לזכויות הפלסטינים תיגר מתמשך על המדיניות והפרקטיקות הישראליות באמצעות מבצעי גיוס כמו זה המתרחש סביב "יום האדמה" בכל 30 למאס, ומאות פעולות תמיכה באינתיפאדה הראשונה והשנייה. התנועה דחקה את המאבק אל מחוץ לתחומי הלאומיות והדת השטחיים, והפכה אותו למאבק דו־לאומי שבו פלסטינים ויהודים נאבקים אלה לצד אלה למען הצדק. ביפו הצליח מאבק זה להשיג כמה ניצחונות מוחשיים, ביניהם בלימת ניסיונה של העירייה להפיכת החוף למזבלה, הפעלת לחץ על הרשויות הישראליות לבנות יחידות דיור לפלסטינים בעיר, וכינון מוסדות חינוך ערבים עצמאיים, כמו גני ילדים ובית הספר הדמוקרטי הערבי שפתח את שעריו בשנת 2003. מאבק זה היה הגורם העיקרי שאיפשר לפלסטינים להישאר זקופים בעירם ההיסטורית.

מאבק זה נמשך תחת דגלה של המועצה העממית של יפו להגנה על הקרקעות וזכויות הדיור (הידועה גם כוועדה העממית נגד הריסת בתים ביפו), שנוסדה במאס 2007 כתגובה ישירה למאות צווי הפינוי שהופקו נגד התושבים הערבים של שכונות עג'מי וג'בליה ביפו. חשיבותה של עבודת הוועדה התבררה לחבריה עד מהרה כשמחקרם הראשוני העלה כי 497 בתים פלסטינים ביפו היו מצויים תחת איום של פינוי או הריסה של מינהל מקרקעי ישראל, שאף העמיד רבים

מנכסים אלה – כולם "נכסי נפקדים" – למכירה פומבית שאף אחד מתושבי השכונה אינו יכול לעמוד במחירה. הוועדה העממית מורכבת מתושבים, פעילים חברתיים ופוליטיים, תנועות, ארגונים ומפלגות פוליטיות. הוועדה לוחצת על זרועות שונות של הרשויות (מינהל מקרקעי ישראל, עמידר, עיריית תל אביב-יפו) להקפיא את כל הפעולות המשפטיות שנקטו לפינוי התושבים הערבים, בתביעה שיפתחו בדיאלוג עם הוועדה במטרה להגיע לפתרון מוסכם. הוועדה גם תבעה לשים קץ לכל מכירה או מכירה פומבית של אדמה "ציבורית" (קרי רכוש נפקדים/פליטים), ולפתח דיאלוג עם הוועדה למען יישום מערכת שתבטיח לטווח הארוך את הנוכחות הפלסטינית בעיר, ותאפשר לצעירים ולזוגות צעירים למצוא דיור ברהשגה בעיר, במיוחד בשכונות ג'בליה ועג'מי. הכוח המניע את מסע ההסברה של הוועדה העממית הוא הצורך בהכרה בערבים-פלסטינים של יפו כבקבוצה בעלת זכות היסטורית לאדמת העיר ונכסיה, ועל כן בצורך להגיע לפתרונות אלטרנטיביים למצוקת הדיור ביפו, מתוך התייעצות עם הקהילה הילידית.

הוועדה העממית עבדה גם על איסוף מידע ומחקר, בעיקר מתושבי יפו שנפגעו ישירות באמצעות פינוי בתים או הריסתם; על פעולה ישירה למניעת פינוי והריסת בתים, שהיתה כרוכה בגיוס פעילים הנוכחים פיזית בבתי המיועדים להריסה; ארגון פעילויות עממיות כמו מחאות, משמרות, הפגנות, פורומים להחלפת מידע ועוד, וכן קמפיין להעלאת המודעות לייסוריה של הקהילה הפלסטינית ביפו בתקשורת המקומית והבינלאומית. אנו תרים ללא הרף אחר דרכים לגייס תרומות למימון העלויות המשפטיות שלנו ולפעילויות שיאפשרו לצעירים, נשים וזוגות צעירים למצוא דיור ברהשגה. יותר ויותר, עוסקת הוועדה בארגון של פעילויות פנאי לצעירים וסדנאות שיסייעו לנשים וצעירים לנהל עסקים משלהם.

היפוך הנכבה המתמשכת

היום מוערך מספרם של הפליטים הפלסטינים מיפו בכ־700,000, עשירית מכלל הפליטים הפלסטינים. מרביתם של פליטים אלה חיים בגדה המערבית ובעזה, אך רבים פזורים בעולם וברשותם דרכונים זרים, המאפשרים להם לבקר את שרידי עירם. אחד הצעדים החשובים ביותר להיפוך הנכבה המבקשת לגרום את הגוף הפלסטיני ולהפיץ אותנו לפינות נידחות בעולם, הוא הגברת המאמצים לחבר מחדש גוף זה. אם הרבר אינו אפשרי באופן פיזי, בגלל מגבלות התנועה

במרחב המוטלות על פלסטינים, הרי האינטרנט וטכנולוגיות אחרות יכולים למלא תפקיד יעיל בתהליך זה.

בה במידה הסולידריות הבינלאומית תמלא תפקיד חשוב בעצירת המדיניות והפרקטיקות הישראליות המהוות נכבה מתמשכת. התנגדות לנכבה זו אולי אינה מסוגלת להשיב לאחור את השעון, ואולי לא נוכל לחיות כאילו ששים השנים האחרונות לא התרחשו, אבל לפחות נוכל לפעול למניעת סבל והרס נוספים של עירנו והחברה שלנו, ולשיקום יפעתה של מי שהיתה "כלת הים".